

Stat-națiune, stat național și democrație în România

Ionescu, Alexandra

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Ionescu, A. (2005). Stat-națiune, stat național și democrație în România. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 5(2), 309-314. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56279-4>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0>

Stat-națiune, stat național și democrație în România

ALEXANDRA IONESCU

În alocuțiunea pe care a pronunțat-o în anul 2004 cu ocazia zilei naționale a României, 1 decembrie, și a sărbătoririi a 86 de ani de la Unirea din 1918¹, șeful statului de atunci a rezumat cu deosebită claritate și concizie viziunea dominantă în spațiul public românesc asupra valorii politice și a înțelesului istoric al statului național. Fi-rește, nu este rolul președintelui României de a formula judecăți istorice cu valoare științifică, iar sentințele sale nu trebuie desigur reținute cu acest titlu. În schimb, privit în calitatea sa de șef al statului, de prim magistrat al instituției căreia Ernst Gellner² îi atribuia vocația monopolului culturii legitime asupra unui teritoriu, în-terpretările președintelui capătă o relevanță politică neîndoielnică. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, dincolo de consistența sa birocratică și de practicile sale institu-ționale, orice stat propune, prin vocea reprezentanților săi cei mai autorizați, o ima-gine de sine menită în principiu să fie crezută și acceptată de către cetățeni³.

În viziunea titularului din decembrie 2004 al celei mai înalte magistraturi a sta-tului român, istoria României ar fi oarecum simplă din punct de vedere logic, fără a fi desigur lipsită de dificultățile inerente oricărei cronologii naționale: „proiectele politice ale românilor trăitori de o parte și de alta a arcului carpatic”⁴ au fost, vreme de „mai bine de un secol”, sintetizate de „idealul desăvârșirii unității statului național român”. Acest ideal a fost împlinit prin „propria voință... a poporului din toate provinciile românești eliberate” la 1 decembrie 1918, dată pe care cronologiile uzuale o rețin ca moment oficial al nașterii statului național român. De atunci până în prezent, „statul român a rezistat vicisitudinilor istoriei”, iar „ideea unității națiu-nii a fost întărită”, în pofida „eșecurilor democrației interbelice imperfecte”, fra-gilizate de „ascensiunea fascismului și a nazismului”, a instalării „totalitarismelor” și a unei „serii de amputări teritoriale dintre care unele s-au perpetuat și după cel de-al doilea război mondial”. În schimb, Revoluția română din decembrie 1989 nu numai că ar fi pus capăt acestei călătorii a statului român prin valea umbrelor isto-riei, dar, mai mult decât atât, ar fi împlinit în sfârșit, printr-o reactivare spontană a „idealurilor generației pașoptiste, promoțoare a idealurilor unioniste”, un demers istoric de „redeșteptare a națiunii române”, inaugurat în 1848.

Suntem cu toții familiari cu această imagine a istoriei naționale. Președintele Iliescu nu a fost, în cuvântarea sa, nici surprinzător și nici inovator, ci numai concis și explicit. Într-adevăr, fidel vocației sale de monopolizator al culturii legitime,

---

¹ Alocuțiune pronunțată de președintele României, Ion Iliescu, la 30 noiembrie 2004, al cărei text a fost disponibil pe pagina de internet a Președinției României, www.presidency.ro, consultată la 1 decembrie 2004.

² V. Ernst GELLNER, *Nationalism*, Phoenix, London, 1998, p. 6.

³ V. Joel S. MIGDAL, *State in Society. Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2001, pp. 15-18.

⁴ Citatele indică extrase din alocuțiunea prezidențială.

statul român și-a educat sistematic, dacă nu o mai face încă, viitorii cetățeni, începând de pe băncile școlii, în spiritul acestei viziuni naționale. Sintetizată, o asemenea imagine nu-și ascunde complicitatea cu materialismul istoric: statul național român este un bun colectiv al poporului român, cu caracter transistoric, ce a sălășuit o vreme în planul idealurilor colective, pentru a căpăta mai apoi o consistență istorico-politică concretă, a cărei integritate nu a fost cu adevărat zdruncinată ori modificată de nici un eveniment istoric ori proces politic. Cu alte cuvinte, dincolo de voința lor și de oarecari modificări instituționale lipsite de o relevanță fundamentală, toți românii, atât cei de acum 86 de ani, cât și cei din 2005, sunt contemporani și pot contempla această icoană politică a statului național român în forma pe care acesta a luat-o la 1 decembrie 1918.

Dacă, pe de-o parte, putem lua act de caracterul dominant al unei asemenea viziuni, pe de altă parte, ne putem întreba dacă ea a fost întotdeauna și în mod nediscriminatoriu promovată de autoritățile politice românești, și ce tip de incidentă poate avea o asemenea imagine asupra democrației românești postcomuniste.

Vom proceda cu ajutorul unei distincții analitice, cea între *statul-națiune* și *statul național*¹. S-ar cuveni remarcat de la bun început că limba română este mai degrabă familiară cu a doua variantă, prima regăsindu-se în special, prin traducere din engleză sau franceză, în texte cu pretenție academică mai mult sau mai puțin explicită. În prima variantă a *statului-națiune*, statul este înțeleș ca suport instituțional eminent al unei comunități politice purtătoare a unui proiect politic. În a doua variantă a *statului național*, statul este produsul instituțional al unui grup etnic și garantul perenității și integrității acestuia. Ambele versiuni au ascendențe politico-intelectuale ilustre, precum și întrupări și suprapuneri istorico-politice. Dacă cea din urmă ne trimite la principiul wilsonian al autodeterminării popoarelor, dacă nu chiar, mai adânc, la historicismul juridic german, prima se hrănește dintr-o tradiție intelectuală republicană franceză. Două remarci conexe se cuvin imediat formulate cu privire la aceste două chipuri ale relației dintre stat și națiune. Pe de-o parte, este vorba despre două moduri intelectuale sau două tipuri ideale polare de a înțelege statul în raporturile sale cu națiunea, la care ne putem raporta prin aproximare, dar care nu sunt însă lipsite de consecințe politice. Pe de altă parte, ele sunt fundamentale rezultatul aceleiași metode genetice. Cu alte cuvinte, nu ne-am afla, în prima ipostază, în prezența unei națiuni de tip francez, produsă politic și întemeiată pe virtutea civică, iar în a doua, în fața manifestării unei națiuni etnicamente naturale și numai confirmate politic într-un mod oarecum fatal. Ambele variante, atât *statul-națiune*, cât și *statul național* participă în egală măsură la universul artificial al politicii, ele sunt rezultatul unei decizii esențialmente politice, explicite sau implicite, de a înțelege statul, națiunea și raporturile dintre ele într-unul sau în celălalt dintre moduri². Păstrând în minte aceste observații, să încercăm să problematizăm democrația românească postcomunistă cu ajutorul acestei distincții.

Evoluția politică a României moderne poate da seama de apropierea de unul sau de celălalt dintre cele două ideal-tipuri enunțate mai sus. Să remarcăm mai întâi că, pentru prima Constituție românească, cea din 1866, calitatea de „Român” este condiția necesară exercitării cetățeniei, adică a drepturilor și libertăților civile și politice. Articolul 8 al Legii fundamentale stipulează în modul cel mai clar că

¹ Cf. Alain RENAULT, „Les deux logiques de l'idée de nation”, în *Cahiers de philosophie politique et juridique*, no. 14, 1998, *État et nation*, pp. 9-21.

² Dominique SCHNAPPER, *La communauté des citoyens*, Gallimard, Paris, 1994, p. 24.

străinul naturalizat – sau „împământenit” – nu devine cu adevărat Român, ci doar se „aseamnă” cu acesta în exercitarea drepturilor politice. Procedând astfel, constituantul ia o decizie politică fundamentală, aceea de a situa „românitatea” dincolo de spațiul reglementării politice sau, altfel spus, de a-i legifera, de a-i produce *artificial*, caracterul eminentemente *natural*.

Spre deosebire de textul din 1866, Constituția din 1923, amenajând autoritățile publice în spațiul politic rezultat în urma păcii de la Versailles, devine simultan mai clară și mai ambiguă. „Românul” pare să părăsească terenul obiectelor politice *naturale*, pentru a deveni subiect de drept constituțional, definit în primul rând ca titular al drepturilor cetățenești, „fără deosebire de originea etnică, de limba sau de religia” sa (art. 5). În același timp însă, articolul 1 al textului de la 1923 inaugurează celebra formulă a „statului național unitar și indivizibil”. Mai mult decât atât, el dă o definiție a națiunii ce poate suferi o dublă interpretare. Pe de-o parte, națiunea este subiectul politic al statului și al regimului politic reprezentativ: „toate puterile statului emană de la națiune” (art. 33), iar corpurile legislative (Senatul și Adunarea Deputaților) „reprezintă națiunea” (art. 42). Pe de altă parte însă, această națiune constituită politic, deci *artificial*, este produsul unei entități – „poporul român”, al cărui caracter *natural* fusese deja recunoscut de precedentul text constituțional (art. 87). Dacă, în 1923, națiunea are un stat și o reprezentanță națională, în schimb *poporul român*, ca și în 1866, are o putere executivă, un rege care îi jură credință și se angajează să-i păzească „legile”, „drepturile naționale” și „integritatea teritoriului” (art. 82).

La rândul ei, Constituția din 1938¹ sporește ambiguitatea deja prezentă în textul din 1923. Este adevărat, ea reiterează nediscriminarea, indicând tuturor cetățenilor, fără deosebire de origine etnică sau de credința lor religioasă, că au, în cadrul statului național unitar și indivizibil (art. 1), datoria de „a socoti Patria drept cel mai de seamă temei al rostului lor în viață” (art. 4). În același timp însă, funcția politică a națiunii și a *poporului* se schimbă radical, în timp ce consistența lor devine incertă. Pe de-o parte, *poporul* este un actor pasiv, el nu face decât să „își dea învoirea” prin plebiscit, pentru Constituția oferită de rege. Pe de altă parte, națiunea, deși are în continuare vocația de a întemeia un regim reprezentativ, capătă un cert caracter etnic și *natural*: ea înlocuiește *poporul* în noua formulă a jurământului regal² (art. 39) și își vede recunoscut „caracterul majoritar și creator de stat” (art. 27). În același timp, centralitatea națiunii în argumentația constituțională întemeiază o viziune a suveranității și reprezentării de tip *Ancien Régime* în care figura monarhului devine întruparea vizibilă și materială a corpului politic al națiunii, într-o ordine ce așază într-un statut decăzut instanțele deliberative³.

Formulele politice de la 1866, 1923 sau 1938 aproximează, credem, tipul-ideal al statului național înteles, cu grade de claritate diferite de la un moment la altul, ca produs instituțional al unui grup etnic și ca garant al perenității și integrității acestuia. De asemenea, așa cum sunt redactate, textele constituționale de la 1866 și

¹ Pentru o analiză minuțioasă a textului constituțional de la 1938, a perspectivei constituționale introduse de acesta și a regimurilor de continuitate și discontinuitate în raport cu legile fundamentale anterioare v. Ioan STANOMIR, „Geneza unui regim autoritar: Constituția din 1938”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. I, no. 2, 2001, pp. 367-385.

² „Jur a păzi Constituția și legile Națiunii Române, a menține drepturile ei naționale și integritatea teritoriului”.

³ V. Gérard MAIRET, *Le Principe de souveraineté. Histoire et fondements du pouvoir moderne*, Gallimard, col. „Folio Essai”, 1997, pp. 92-99.

1923 sunt traversate de tensiunea dată de dificultatea de a acomoda o asemenea vi-ziune cu proiectul politic democratic. Democrația regimului politic, îmbogățită în drepturi și libertăți la 1923, se manifestă în primul rând prin caracterul *reprezentativ*, asortat cu întâietatea practică a puterii executive¹, compatibile cu *naturalul* poporului sau al națiunii, și nu atât prin virtutea sa *deliberativă*, dimensiune tipică a unui corp politic *artificial* ce se produce permanent pe cale politică.

Dacă democrația reprezentativă românească a fost acomodată de *statul național* unitar și indivizibil, în schimb *statul națiune* – pe care l-am definit mai de vreme ca suport instituțional eminent al unei comunități politice purtătoare a unui proiect politic – pare să se ivească o vreme în politica românească purtat de un alt fel de democrație, cea populară. Într-adevăr, Constituția din 1948 preferă să nu mai vorbească despre *națiune*², pentru a reinstitui *poporul* drept subiect politic, înțeles acum mai puțin în sens etnic, cât ca posesor al unui stat, de această dată *popular* (art. 1), pe care el însuși l-a produs în urma unei „lupte [...] împotriva fascismului, reacțiunii și imperialismului” (art. 2), ca proprietar, prin intermediul statului, al tuturor mijloacelor de producție (art. 5), constituit din cetățeni ale căror drepturi sunt, indiferent de sex, naționalitate, rasă sau religie, fundamentale pozitive (dreptul la muncă, la odihnă, la învățătură etc.). Implicat în Constituția din 1948, proiectul purtat de corpul politic devine explicit constituțional abia în 1952: este vorba despre „construirea societății socialiste” în România, al cărei instrument este *munca*: dacă Republica este *populară*, statul nu mai este nici al *poporului*, nici al *națiunii*, ci al „oamenilor muncii de la orașe și sate” care constituie împreună *poporul muncitor* sau *masele populare* (preambul și art. 1) rezultate din „alianța dintre clasa muncitoare cu țărănimea muncitoare” (art. 2).

Deși explicitează proiectul politic deja prezent în 1948, Constituția din 1952, reintroduce până la urmă conotația etnică a *poporului român* și, implicit, ambiguitatea constitutivă a statului. Astfel, „minoritățile naționale [...] se bucură de deplină egalitate în drepturi cu poporul român” (preambul), iar „statul român democrat-popular – stat unitar, suveran și independent [dar nu național!] asigură dezvoltarea culturii poporului român și a culturii minorităților naționale, socialistă în conținut, națională în formă” (art. 17, par. j).

La rândul său, în privința proiectului politic, Constituția din 1965 este și mai detaliată decât cele precedente: „Clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, celelalte categorii de oameni ai muncii, fără deosebire de naționalitate, construiesc orânduirea socialistă” (preambul), în timp ce „în Republica Socialistă România, întreaga activitate de stat are drept scop dezvoltarea orânduirii și înflorirea *națiunii socialiste*...” (art. 13). Spre deosebire de versiunile anterioare, textul din 1965 reintroduce *națiunea* în vocabularul constituțional, înțelegând foarte precis ca *națiune socialistă* – cu alte cuvinte ținută împreună de participarea la proiectul politic socialist – și pare, în același timp să nu acorde *poporului* o dimensiune explicit etnică. Cu alte cuvinte, Constituția de la 1965 se arată cea mai dispusă să procedeze la întemeierea unui *stat-națiune* sau a unui *stat* al *națiunii socialiste* bazată pe proiectul politic leninist. Citită dintr-o asemenea perspectivă, aceeași Constituție din 1965 este și

¹ V. Daniel BARBU, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, ediția a 2-a, Nemira, București, 2004, pp. 173-174.

² Este interesant de remarcat faptul că, în vocabularul Constituției de la 1948, substantivul *națiune* este absent. Nu întâlnim decât adjectivul *național* referitor la independență sau la economie, sau în compunerea titulaturii puterii legislative – Marea Adunare Națională – sau derivatul *naționalitate* în formula „naționalităților conlocuitoare”.

cea care asistă la eșecul explicit și la abandonul oficial al proiectului pe care dorea să-l instituie. Emergența *național-comunismului* ca practică discursivă, politică și culturală substituie *statului-națiune statul național* și îl reinstituie pe acesta din urmă în toate drepturile sale exclusive¹.

Ce păstrează postcomunismul din această istorie constituțională a statului și a națiunii? Textul constituțional postcomunist din 1991 revizuit în 2003 a suferit deja comentarii pertinente din această perspectivă. Spre exemplu, Daniel Barbu nu ezita să constate ambiguitatea extremă a vocabularului textului constituțional², în timp ce Cristian Preda distingea, în intervențiile membrilor Constituantei postcomuniste, o adevărată „metafizică constituțională” în care statul, națiunea și poporul s-ar situa la adăpost de orice impietate pe care ar putea-o formula o simplă dezbatere circumscrisă istoric³. Să constatăm numai că România redevine „un *stat național*, suveran, independent, unitar și indivizibil” (art. 1, par. 1). Să remarcăm, de asemenea, împreună cu Daniel Barbu, că, potrivit Constituției, „produsul juridic numit *cetățeni români*, între care nu este admisă nici un fel de discriminare, este fabricat din două tipuri de materii prime, pe de-o parte *poporul român* cu identitate etnică unitară și de cealaltă parte *persoane* cu identitate etnică minoritară”⁴. Că românii constituie un obiect politic *natural*, a cărui consistență nu este una politico-juridică, ci una „etică, culturală, lingvistică și religioasă” este oficial statuat prin obligațiile pe care *statul național* și le asumă față de acei *români* care nu sunt *cetățeni români*, ci, prin accidente istorice sau biografice, *cetățeni* ai altor state (art. 7). Corpul politic al românilor capătă astfel dimensiuni ce scapă reglementării juridice sau evidenței statistice precise. Un alt președinte al României, urmându-i cronologic celui citat mai sus, își fixează între obiectivele strategice ale mandatului său, acela de a îi face pe „cetățenii străini de origine română [...] să simtă că sunt parte a *poporului român*”⁵.

Ce loc poate avea democrația ca proiect politic în cadrul acestui *stat național*. Ca și constituțiile interbelice, Constituția din 1991 procedează la același tip de acomodare parțială a democrației și o face, oarecum paradoxal, într-un mod și mai restrictiv decât antecesoarele sale cu vocație democratică. Dacă la 1923, o *națiune* cu dimensiuni mai mult sau mai puțin comprehensive constituia subiectul *reprezentării politice*, la 1991, nu *națiunea*, ci *poporul român*, al cărui caracter *natural* și extrapolitic este deja explicat și care, dotat cu frontiere vagi, nu se suprapune exact peste suma *cetățenilor români*, constituie temeiul reprezentării: potrivit articolului 58 „Parlamentul este organul reprezentativ al *poporului român* și unica autoritate legiuitoare a țării” (art. 58), în timp ce „suveranitatea națională aparține *poporului român*” (art. 2, par. 1), iar statul are „drept fundament unitatea” aceluiași *popor* (art. 4, par. 1).

Așadar, textul fundamental al României postcomuniste reprezintă poate mai mult decât își închipuia președintele în funcție la 30 noiembrie 2004, nu chipul constituțional al unui stat care rămâne practic identic cu sine din momentul constituirii sale până în prezent, ci o sinteză istorico-politică a formulelor precedente care

¹ Pentru o analiză a locului și rolului referinței naționale în proiectul politic leninist, v. Dominique COLAS, „Nation et nationalisme”, în IDEM (sous la direction de), *L'Europe post-communiste*, PUF, Paris, 2002, pp. 79-110.

² V. Daniel BARBU, *Republica absentă...cit.*, pp. 10-12, 161-166.

³ Cristian PREDA, „La Nation dans la Constitution”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. I, no. 3, 2001, pp. 733-762.

⁴ Daniel BARBU, *op. cit.*, p. 165.

⁵ „Discursul Domnului Traian Băsescu, Președintele României, la ceremonia de depunere a jurământului în fața Camerelor reunite ale Parlamentului României”, pronunțat la 21 decembrie 2004, disponibil la adresa www.presidency.ro, consultată la 8 februarie 2005.

I-au modelat. Desigur, din variantele antebelice, constituentul postcomunist a reținut întâietatea absolută a unui *stat național*. Definind însă atât de ambiguu și eterogen cetățenia și reținând *poporul* ca titular exclusiv al *reprezentării*, același constituent nu poate acorda democrației decât funcția de a reproduce, prin reprezentare, chipul unui obiect colectiv *natural*, *poporul*. Or, așa cum a fost definită în epoca modernă ca proiect politic, democrația se servește de *reprezentare*, nu pentru a *reprezenta* pur și simplu un obiect dat, ci pentru a întemeia *deliberarea* ca tehnică de a produce o *națiune politică* prin îmbogățirea continuă a drepturilor și libertăților cetățenilor ei. Or, ostil unei asemenea perspective, *statul național* postcomunist recuperează într-un fel chiar miezul proiectului politic leninist menit să hrănească *statul-națiune socialist*: ostilitatea față de consimțământ, de drept, de drepturi și de deliberare¹. Cu alte cuvinte, dacă democrația are încă nevoie de un corp politic pentru a-și întrupa principiile², reflecția și producția constituțională și politică postcomunistă românească nu reușesc cu adevărat să i-l ofere.

---

¹ V. Dominique COLAS, *Les Constitutions de l'URSS et de la Russie (1905-1993)*, PUF, Paris, 1997, p. 3.

² Pierre MANENT, „La démocratie et la nation”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. I, no. 1, 2001, pp. 9-17.